

PORTRÉVÁZLAT EÖRSI ISTVÁN RÓL

VÉGEL LÁSZLÓ

Eörsi István életműve palimpszesztusra emlékeztet. Az egyik műfajra rá-
tapad egy másik műfaj. Az egyikből kinő egy másik. Az egyik jellegére reflektál
a másik. Ezt nemcsak a egyes műfajú könyvei támasztják alá, hanem a
műfajokba belopakodó modern hibriditás is. Ezért nem könnyű feladat Eörsi
Istvánt bemutatni, rögtön hozzátenném: nem csak páratlan műfaji sokoldalú-
sága, komplexitása miatt. Költő, drámaíró, esszéista, prózaíró és publicista.
Életművében egyik műfaj sem mellékes, ha az egyikről megfeledkeznek, akkor
az egészet meghamisítanám. A mai európai irodalomban immár otthonossá
vált műfaji heteronómia azonban sokszor akadályozza Eörsi megértését és
megítélését.

Ám nemcsak ez a műfaji komplexitás és hibriditás okoz gondot, hanem
személyiségének és világának belső összetettsége, s mindenekelőtt szívósan,
játékosan és ironikusan rejtezkedő alkotói énje, amely tele van nehezen
összebékíthető elementáris ellentmondással. Egyrészt az értékek morális szí-
gora, másrészt a lázadás káosza; egyrészt a puritán igazságosság elve, másrészt
a hedonista életszeretet; egyrészt a makacs hűség, másrészt a kíméletlen
szembeszegülés; egyrészt az utópikus érzék, másrészt az ironikus kritikai
indulatok; egyrészt az szabadság iránti szenvedély, másrészt az igazságosság, az
egyenlőség melletti elkötelezettség; egyrészt a rendkívül racionális, puritán
formaérzék, másrészt a groteszk narratíva iránti vonzalom nála nemcsak egy-
más mellett van, hanem ezek az ellenpontok behálózzák műveit. Ez teszi
izgalmassá, személyessé és szenvedélyessé minden egyes sorát. Eörsiben tehát
mindig él egy Másik, amiről egyik versében így ír: „Mindig kifosztva gazda-

*Elhangzott 2003. november 6-án, az Újvidéki Rádió M Stúdiójában megrendezett Eörsi-
esten*

godtam. / Mindig lenyomva magasodtam. / Párás tükröm lett az a nap. / Letörlöm. Nézd meg arcomat. / Tükörből nézve igazabb.”

Logikája kíméletlen, kritikus szelleme nem ismer tanút, demisztifikál és leleplez. Azt is mondhatnám, hogy intellektuális író, de ugyanakkor aligha akad gyengédebb, eredendőbb érzelmeket közvetlenül megszólaltató író a mai magyar irodalomban, mint ő. Sokszor úgy gondolom, hogy Eörsi Istvánban egy ártatlan gyermek szíve vitatkozik a kérlelhetetlen, kritikus szellemével.

Bonyolult egyéniségét talán a költészetben tárja fel leginkább. Ezért is ragaszkodik olyan kitartóan költői mivoltához. Az alkalmi költészetben talán Goethe a mintaképe, ne feledkezzünk meg, hogy a nagy német író is kedvelte ezt a műfajt, az örök emberi gondok megszólaltatásában pedig Brecht a mestere. Eörsi tehát mindenképpen a lehetetlenre vállalkozik: az örök emberi kérdéseket az alkalmisággal álcázza, az alkalmiságra pedig az örök emberi fényét vetíti rá. Van ebben a hangnemben, érzelmi és intellektuális feszültségben valami abszurd, meghökkentő és kihívó. És mindenekelőtt megtévesztő. Benne igen eleven a felvilágosodás hagyományára alapozó moralista ihlet, de már korszerű tapasztalatokra és ismeretekre épít: ellenpontjaival vezet bennünket félre: mintegy próbára tesz, és örögi mosollyal utunkra enged.

Eörsi nemcsak kérdéseket keres, hanem kételyeket talál, kételyeivel elidegenítő hatásokat ér el, s nem vesszük észre, hogy ezzel önmagát teszi próbára. Eörsi, az író és a közíró a permanens próbatétel embere. Kitűnő prózaesszéjének, a *Jóbok könyvének* nem véletlenül a tárgya éppen a bibliai Jób, hiszen ő maga is állandó próbatételre kényszeríti saját személyiségét és a világot. Csakhogy az ő értelmezésében, a mai Jób drámája azzal teljeseedik be, hogy nincs többé, aki kimondja a végső ítéletet, minden egyes igazságért az embernek saját magával kell megküzdenie. Eörsi éppen így harcol az igazságért, elsősorban magával. Aztán a világgal.

Költészetében ez rendkívül erős önvizsgálati, önelemző hangnemet szül, publicisztikájában pedig a világgal való indulatos párbeszédet. Ez a kettő életművében elválaszthatatlan egymástól. A mai magyar irodalomban nem ismerek még egy olyan alkotót, aki olyan elszántan néz szembe a világgal, mint ő, de olyat sem, aki olyan kegyetlenül néz szembe önmagával, mint ő. Vágvölgyi András monográfiát írt róla, s nem véletlenül szölte Eörsi „önpusztító következetességéről”.

Ha áttekintjük Eörsi István munkásságát, nem kis megdöbbenéssel vesszük tudomásul, hogy milyen idöket éltünk át. 1931-ben született, ma hetvenkét éves. Nem volt ennek a magyar és közép-európai történelemnek egyetlenegy nagy eseménye sem, amely ne szólt volna bele meghatározó módon életébe, nem hagyott volna mély nyomokat benne és munkásságában. Ebben az értelemben, ha valakire illik a jelző, hogy kortársunk, akkor rá – igen. Szenvedé-

lyesen élte a mi időnket, nem félt annak feladataitól és célkitűzéseitől. Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely okkal reménykedett a szocializmusban, de amikor látta, hogy a remény hamis, az elsők között szállt vele szembe. Ez volt az első nagy radikális fordulat, amelyet látott, amelynek részese volt. Huszonöt éves fejjel vesz részt az '56-os magyar forradalomban, annak elveit nem hajlandó megtagadni, s börtönbe vetik. Nyolc év börtönbüntetést szabnak ki rá, s négy év múlva amnesztiával szabadul. Amikor kiszabadul, '56 szelleme már elhervadt, s kivirágzott a kádári konszolidáció. A világ újra radikálisan megváltozott. Eörsi később *Emlékezés a régi szép időkre* címmel megírja börtönmémoireseit, beszámol azokról a tapasztalatokról, amelyek szabadulása után várják. A börtönmemoárokban nincs semmi pátosz vagy mártírium hang. Nem a szenvedésről, a megaláztatásról ír elsősorban, hanem a túlélő dacáról. Amely néha már kilátástalan, sziszifuszi vállalkozás volt. Eörsi mikroszkóp alatt vizsgálja a börtönvilágot és önmagát. S ha valaki ilyen közéről, ilyen tárgyilagosan vizsgálja korát, akkor egyszerűen kiderül a kor kínosan komikus, groteszk mivolta is.

Van ebben a könyvben egy részlet, amely előrevetíti Eörsi későbbi dilemmáit is. A Marianosztrában a keménykezű Juhász őrnagy le fogja váltani Tóth alezredest. Erre a börtönlakók rokonszenve hirtelen Tóth alezredes felé fordul. Vajon a börtönlakók eme reakciója nem jelképezi-e egész életünket, de még jelenünket is? Vajon nem ebben a körben éltük és éljük az életünket? S Eörsi előtt rövidesen világossá vált, hogy a két ember között lényeges különbség nincs. „Az enyhébb vonalat képviselő Tóthtól, éppen mert kutyaszorítóban érezte magát, éppúgy nem lehetett emberséget elvárni, mint disznó formájú utódjától”, írja. A baj azonban nem a börtönben van, hanem odakinn. Amikor Eörsi szabadlábra került, akkor láthatta, hogy a magyar történelem a Juhász–Tóth-ellentét jegyében íródik. A legnagyobbak, akik példaképek lehetnek volna, már fejet hajtottak a kádári konszolidáció előtt. Már 1957 őszén a magyar írók, az élő klasszikusok petíciót írtak alá, amelyben úgy vélik, hogy az illetéktelen nyugati beavatkozásnak köszönve '56 néhány napja a fehérterrorra emlékeztetett, az orosz csapatok bevonulása pedig „a véres ellenforradalom veszélyét hárította el”. Semmi kétség, akik aláírták ezt a petíciót, bizonyára tisztában voltak a hazugsággal, s csak azért írták alá, mert abban reménykedtek, hogy Tóth mégis jobb lesz, mint Juhász. Harminc évnek kellett eltelnie, hogy a szellemi élet megfogalmazza, hogy Tóth pontosan olyan, mint Juhász.

Eörsi István ebben a harminc évben írta verseit, drámáit és publicisztikáját. Egy életmű született meg, amelyet nem lehetett nem észrevenni, de kínos volt tudomásul venni. Drámái, versei, publicisztikája a magyar szellemi élet periferiára szorított lelkiismeretét képviselték. Talán ezért is nehéz meghatározott

irodalmi irányzatba elhelyezni, besorolni. A valóság szikrázik a műveiben, de az ízig-vérig modern szemléletű író, csak másképpen, mint ahogy ezt az '56 utáni modern irodalmi kánonok feltételezik. A népiesektől szemlélete választja el, az urbánusoktól irodalmi diskurzusának jellege. A népieseknek túl modern, az urbánusoknak túl hagyományos. Ezt főleg drámáira és költészetére vonatkoztatták, ezért oly nehezen besorolható. Nem lett belőle sem az új modernizáló hagyomány képviselője, sem kozmopolita posztmodern, inkább megmaradt irodalmi és intellektuális gerillának. Valahogy olyan szerepet játszott a hazában, mint Márai Sándor a nagyvilágban.

Megmaradt ilyenek, manapság is. Eörsi alkotóenergiája teljében megérte a harmadik radikális fordulatot, a magyar rendszerváltást. A fordulat jelképe éppen 1956 volt. Megérte azt, amit kevés író ér meg: az ellenfél, akivel közvetlen perben állt, megbukott, ami azt sugallja, hogy megvalósultak eszményei. Góliát nincs többé, de Dávid nem ünnepel. A megvalósult eszmények nemcsak a korán született nemzedékek jutalmát képviselik, hanem a büntetését is. Az *Időm Gombrowiczsal* című „naplónapló”, naplóra írt napló (napló-palimpszesztus!) éppen a kettősség, a jutalom és a büntetés drámáját mutatja, úgy is mondhatjuk, hogy új magyar krónikát írt arról a szabadságról, amelyet a börtönben álmodott meg. Pontosabban: annak fonákjáról. A könyv szorosan kapcsolódik a börtönnaplóhoz, hiszen a fordulat látványosan kapcsolódott '56 értékeihez. Csakhogy ez az '56 másmilyen, mint amelyet a börtönnapló ábrázol: a Nagy Történelmi Narratíva része lett, a politikai, közösségi mítoszok részévé vált, s másként mutatkozik meg, mint ahogy az események részvevője, a börtönlakó Eörsi István látta. Eörsi – hüen önmagához – azt feszegette, hogy mi van a látvány mögött, kíméletlenül leleplezi Magyar Palimnézist, az elfelejtett dolgokra való újraemlékezés retorikáját.

Hogy lássuk, miről is van szó, egy 1956-ban írt versét idézném, azt a verset, amelynek credója több évtizeden át meghatározta munkásságát. Valahogy ars poeticájának is nevezhetjük az Arany János-parafrázisát: „Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak!” / Arany szavai, szép arany-szavak, / bizony kopottan csörögtek ma már, / mert másként hangzik az aranyszabály: „Költő ne hazudj! Mondd az igazat! De jól vigyázz, hogy rajt' ne fogjanak!”

Mondd az igazat! Eörsi István munkásságában nemcsak erkölcsi credo, hanem poétika is. Csak mit tegyen az író, ha az igazság is sokszor a hazugságba olvad? A Széchenyiről szóló drámájában kirajzolódik egy világ, amely túl van az értelemmel megismerhetőn, talán azért, mert az igazság és a hazugság létünk sötét dimenziójába vonul vissza. Őrület lenne ez? Vagy a zsenialitás tartománya? A világosság poétikája egyre inkább létezésünk homályos világa felé sodródik. Ugyanez fantazmagórikus világ tárul fel új drámájában, a *Stimming fogadó*jában. Vagy pedig megjelenik a Másik? Mint például Borsi–Eörsi-kettős

az új önéletrajzi regényében, a *Zárt térben*. Ugyanaz a Borsi, aki a *Kompromisszum* című drámában már feltűnt. Az a tükör, amelyből Eörsi a versében szólt, egyre inkább előtérbe kerül, és kérdezi: Ki vagyok én? Meg azt is kérdi: Mi az igazság? És mire való az igazság? Az európai felvilágosodás unokája Ady tekintetével vizsgálja az Új Magyar Ugart, nem békél meg a demokratikus relativizmussal, önmagát helyezi saját boncasztalára, Jób továbbra is döntésre kényszerül, s útja egyre göröngyösebb lesz, mert a képmutató, csalárd dolgok viszonylagosak és névtelenek. Egyetlen biztos pont maradt: önmaga destrukciója.

